

DÖGEI ILONA

A létminimum alatt élők problémái

Igen sok részinformáció áll a rendelkezésünkre arról, hogy hogyan érintette a rendszerváltás, illetve az azzal változó körülmények (nagyobb választási szabadság, nehezebb életfeltételek, a létbiztonság elemeinek gyengülése, az állam, illetve az önkormányzatok változó szociális szerepvállalása, non-profit szféra megjelenése) az emberek életét, ugyanakkor nincs, vagy alig van ismeretünk arról, hogy hogyan működik a kisebb települések világa.¹

A következőkben az érintettek oldaláról nézzük az utóbbi évek gazdasági, politikai változásainak hatását: kik kerültek nehezebb helyzetbe és miért; ha nehezedtek a megélhetési feltételek, ez mit jelent a család életében, életmódjában, kapcsolataiban, az esetleges szomatikus és pszichés következményekben; milyen alkalmazkodási módszereket találtak a családok, ezek hogyan működtek (a segélykéréstől a fekete munkáig), mennyire segítettek megoldani a problémát?² A túlélési stratégiák között vajon hogyan érinti a segélykérést alkalmazók, alkalmazni kénytelen családok jövedelemviszonyait, kilátásait a pénzübeli és természetbeni gyermekellátások változása?

Mennyire hatékony az érintettek körében a segélyezés? Azaz hozzájárul-e ez a szegénység enyhítéséhez, illetve minden rászoruló kap-e segítyt, s a segélyben részesülőknek perspektivikusan van-e reményük, lehetőségük arra, hogy kikerüljenek a segélyezett létből, akár saját maguk, akár mások támogatása révén? Választ kerestünk arra is, hogy az emberek hogyan vélekednek a segélykérésről.

1 A tanulmány az ELTE Szociálpolitikai Tanszékén, Ferge Zsuzsa vezetésével végzett, „A szociális problémák alakulása, megélése és kezelése a »vidéki Magyarországon«, néhány nehéz helyzetű csoportnál” című OKTKA 1405/V. számú kutatás adatai alapján készült, a T 026067 számú OKTKA kutatás előtanulmányaként.

2 A kutatás terepeként eddig két települést választottunk ki és kerestünk fel adatgyűjtés céljából 1998 tavaszán: egy Pest közeli, kevésbé rossz helyzetű, és egy Pesttől távolabbi, szociálisan kifejezetten nehéz helyzetű falusi, körjegyzőséggel működő kisközséget. Jelen tanulmány a kisközség adatait elemzi. A kérdőíves adatfelvétel során szinte etnográfiai módszerekkel igyekeztünk megfigyelni a választott falu életét.

A létminimum alatt élők problémái egy szociálisan kifejezetten hátrányos helyzetű kisközségben

1. Egy kisközség kínálta életlehetőségek

A vizsgált kisközségben a lakások száma 100, vezetékes ivóvízzel ellátott lakások aránya 40 százalék, telefonnal ellátott lakásoké 25 százalék. A burkolt, portalánított utak aránya 100 százalék. Ugyanakkor ipara nincs a településnek, van két vegyesboltja, megmaradt egy termelőszövetkezet; gázellátás, csatornázás nincs. Iskola, óvoda, bölcsőde, idősek otthona nincs, polgármesteri hivatal van, de nem főállású a polgármester, a község körjegyzőséggel működik, a jegyző hetente egyszer jön a településre, a körzeti orvos hetente kétszer, a védőnő havonta egyszer. Az orvosi ügyelet a falutól 31 kilométerre lévő városban van, az ügyeletes orvos nem jön ki még a beteg gyerekekhez sem. Akinek beteg a gyereke, az vagy beviszi autóval a gyermeket a városba, vagy ha nincs autója, megfizet egy szomszédot, aki beviszi őket az ügyeletre. Vonattal ugyanis a település nem megközelíthető, autóbusz naponta kétszer jár. A település tehát a világtól meglehetősen elzárt. Van egy könyvtára, egy művelődési háza és egy sportpályája.

A munkahelyeket illetően a kisközségben a mezőgazdasági termelésből élők számára a legbiztosabb – bár alacsony jövedelmet adó – munkahelyet még mindig a megmaradt, a pártállam negatívumainak felszámolását eddig túlélő termelőszövetkezet jelenti.

A lehetőségek szűkössége miatt az emberek kiszolgáltatottak. A körzetben csak egyetlen óvoda, iskola létezik, nincs választási lehetőség, és mindennek előtt nincs lehetőség az érdekérvényesítő érdekharcokra. A kofliktusvállalás következménye ugyanis egytértelmű: csak a kisember veszíthet. Akinek nem tetszik valami, fel is út, le is út, hiszen minden betöltött munkahelyre számtalan munkanélküli közül válogathat egy vezető, minden segélyre fordítható fillérre számtalan kielégítetlen segélykérő várakozik. Tehát el kell fogadni az erőviszonyokat olyanoknak, amilyenek, vagy szedheti az ember a sátorfáját, ha legalább az van neki. Ugyanakkor az érdekérvényesítéshez ismeret, vitakészség, vitavállalási merészség kell, amivel egy néhány osztályt végzett ember nem rendelkezik, és aminek az elsajátítására nincs lehetősége.

A kisközség lakói részben őslakosok, részben bevándorlók gyerekei, vagy maguk is bevándorlók. A bevándorlók többségének családja körülbelül húsz éve került a településre. Az őslakosok előítéletekkel telve kezelik a bevándorlókat, s büszkén különülnek el tőlük. Az őslakosok és a bevándorlók között anyagi helyzetüket tekintve objektíve mérhető különbségek vannak. A községbe költözőket elsősorban az akkor felkínált, olcsón megszerezhető, de rossz minőségű házak megvételének lehetőségei vonzották a településre. Az akkori racionális cél a falu fiatalítása volt. Mára azonban főként e körből kerülnek ki azok a családok, amelyekben volt vagy van munkanélküli.

2. A létminimum alatt élők társadalmi-demográfiai jellemzői

Egy 230 fős településen 30 családot kerestünk fel, a családtagok száma 113 fő volt (67 felnőtt és 46 eltartott gyerek), elemzésünket tehát a településen lakók 50 százalékáról gyűjtött adatok alapján készítettük el.³ A felkeresett családok kétharmadában él eltartott, 18 év alatti gyerek. Többségük többgyerekes, nagy család, néhányukban a kicsik mellett már felnőtt gyerekek is élnek.⁴ A kisközségben élő családok felnőtt tagjai alacsony iskolázottságúak, az aktív korú családtagok közül vagy jelenleg van, vagy az elmúlt 5 évben voltak munkanélküliek, illetve jelenleg is van olyan családtag, aki aktív korú háztartásbeli nő és nem tartja magát munkanélkülinek. Az iskolázottságukra jellemző, hogy 62 felnőtt közül 2 férfinak és 1 nőnek van középiskolai végzettsége (5 százalék), 22 százalékuk szakmunkás, 42 százalékuk 8 általánost végzett és 31 százalékuk csupán néhány osztályt járt ki. Többségük – még ha rendelkezik is szakképzettséggel – segéd- vagy betanított munkát végez, vagy végzett aktív korában (5 fő él a létminimum felett). A létminimum alatt élők háztartásaiban az aktív, munkahellyel rendelkező keresők száma alacsony, nem ritkák az olyan családok, amelyekben egyik munkaképes korú felnőttnek sincs munkahelye.

A kisközségben élnek cigány családok is, ezekben a felnőttek szintén alacsony iskolázottságúak, és némelyik családban nagyon sok a gyerek. A cigány családok közül volt, aki vállalta, volt, aki nem vállalta az etnikai kisebbséghez tartozását. (Előfordult, hogy valaki azt állította: a családból senki nem tartozik etnikai kisebbséghez, de a kérdés során megemlítette, hogy kért segílyt az egyik közeli település etnikai kisebbségi önkormányzatától.) A községben lakó nem roma családok nem tartják problémátlanak a cigány családok jelenlétét a községben, többen érzik úgy, hogy a segélyek elosztásakor a romákat előnyben részesítik. Ugyanakkor a cigány családok jelenléte a községben – egy-két kivételtől eltekintve – nem vált ki szélsőséges érzelmeket és előítéleteket a nem cigány lakosságból. A kisközségre jellemző, általános szegénységben nem kirívó a roma szegénység, hiszen minden családnak megvan a maga mindennapi gondja, a túlélésért napról napra, újra és újra meg kell vívni a csatáikat, ám a harcokhoz szükséges muníció utánpótlása, mint látni fogjuk, egyre inkább kevesebb annál, mint amennyire szükségük lenne.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a település lakóinak szociológiai-demográfiai jellemzői olyan jellegűek, amelyeket a szakirodalom többnyire a hagyományos szegénység kockázati tényezőiként tart számon a kilencvenes évek közepén. Az alacsony iskolai végzettség, a mezőgazdasági vagy segédmunkási státus, a községi lakóhely már a szocializmus korszakában a sze-

3 A hivatalos adatok szerint az előző években a településen lakók száma 250 körül mozgott, az eltartott, 18 év alatti, illetve tanuló gyerekek aránya 30 százalék, a nyugdíjasok aránya 30 százalék felett van, a munkanélküli és jövedelempótló támogatásban részesülőké 10 százalék. (Jelenleg több ház lakatlan.) Magyarország Megyei Kézikönyvei 16. Tolna Megye, CEBA.

4 A többgyerekes családok felkeresése tudatos törekvésünk volt, mivel kutatásunk célcsoportjaként épp a többgyerekes, illetve az egyszülős családokat határoztuk meg. Célkitűzéseinknek megfelelően a község valamennyi gyerekes családját felkerestük, azonban öt családban nem sikerült kérdőívet kitöltenünk.

gényesség előfordulásának az átlagosnál nagyobb veszélyével járt. A kutatók szerint a kilencvenes évek mindent átható szerkezeti változásai ellenére ezek a tényezők a kilencvenes évek közepén továbbra is konzerválják a hagyományos szegénységet. Ehhez hozzáadódik a demográfiai szegénység, amely az élet- és családciklus két végpontján jelentkezik, elsősorban a gyerekes, különösen a többgyerekes családok és időskorúak szegénységéeként. Az etnikai szegénység tényét is kimutatták kutatások, jóval a rendszerváltást követően is.⁵ Változtak ugyanakkor a szociális és családi ellátásokat illető jogszabályok, és változtak a gyermekvédelmi és gyámügyi törvények, az adatfelvétélünket megelőző év végén. E tények ismeretében nézzük meg a következőkben, hogyan alakultak a jövedelmi és életkörülmények 1998-ban, egy kisközségben.

3. Az objektív jövedelmi helyzet egy 230 fős kisközségben

A szociálisan kifejezetten hátrányos helyzetű kistelepülésen a segélyekkel együtt is rendkívül alacsony a családok jövedelemszintje,⁶ azaz a segély csak nagyon csekély mértékű jövedelemnövekedést eredményez, alig javít a segélyezett anyagi helyzetén, jóllehet a felkeresett családok jövedelemigénye eleve jóval alacsonyabb a nagyobb településeken, különösen a fővárosban élő családok jövedelemelvárásainál.

3.a) Az egy főre jutó jövedelem

A családtagok által megadott egy főre jutó jövedelem alapján megnéztük, hogy hány család él a létminimum alatt, illetve élnek-e családok a létminimum felett. A családok közül három életközösség (5 fő) élt a létminimum felett. A létminimum alatt élők száma 108 fő.

Az egy főre jutó jövedelem 4500 és 20 000 Ft között mozog. (A KSH számításai szerint 1997-ben a létminimum egy főre jutó országos átlaga 18 574 Ft/hó, egy fogyasztási egységre számított létminimumérték 23 709 Ft.) Ez 1998-ban, 116 százalékos árindex mellett kb. 21 500 Ft-nak felel meg, így a felkeresett családok egy főre jutó, 1998. áprilisi jövedelmeit a 21 500 Ft-os létminimumértékhez viszonyítottuk.⁷ Számításaink alapján a családok jövedelme – a segélyekkel együtt – több esetben nem érte el, vagy csak éppen meghaladta a KSH által számított 1997-es létminimumértékek felét 1998 májusában.

⁵ Spéder, 1996., Andorka–Spéder, 1996.

⁶ A körjegyzőségű általunk felkeresett kisközség segélyezett családjai esetében a családok jövedelme, az egy főre jutó jövedelmet, illetve az egyes kiadástípusokra fordított összegeket tekintve, jóval alacsonyabb a KSH 1997-re számított létminimum-értékeinél (Létminimum, 1997). Hasonlóan alulmarad a jövedelem és az egyes kiadástípusokra számított egy főre jutó összeg az általunk felkeresett segélyezett családokban a KSH Háztartás-statisztikai Közlemények 10. 1998. II. negyedév kiadványában közreadott adatokhoz képest is.

⁷ A KSH 22 855 Ft-os fogyasztási kiadással számolt 1998-ra. Háztartás-statisztikai Közlemények, 1998. II. negyedév.

Az egy főre jutó jövedelmet tekintve minden gyerek az 1998 áprilisára számított létminimumérték alatti jövedelemmel rendelkező családokban él. A családok egyharmadában az egy főre jutó jövedelem ezen létminimumérték feléig éri el, illetve ez alatt marad. Ez azt jelenti, hogy az eltartott óvodás vagy iskolás gyerekek felének a létminimumérték összegének fele vagy ennél is kevesebb jut egy hónapban a megélhetésre. A felnőttek több mint egyharmada, 37 százaléka él a létminimum felének megfelelő vagy ennél kisebb összegből havonta.

Azokban a családokban, amelyekben volt vagy van munkanélküli családtag, az átlagos egy főre jutó jövedelem 11 700 Ft (a családokban a családtagok átlagos száma 4,26 fő). Azokban a családokban, amelyekben nem volt munkanélküli családtag az elmúlt években és jelenleg sincs, 12 800 Ft az egy főre jutó jövedelem (3,5 fő az átlagos családlétszám).

A kis családi jövedelmeket magyarázó tényezők között azt is meg kell említeni, hogy a lakosok egy része nem kért, vagy ha kért, nem kapott további támogatásokat az önkormányzattól. Ezt a problémát a segélyekkel kapcsolatos fejezetben még részletesebben tárgyaljuk.

3.b) Jövedelemforrások, jövedelemtípusok

A felkeresett létminimum alatt élő 27 család közül 25-ben él, illetve élt munkaképes korú felnőtt az elmúlt öt évben. Közülük 17 családban volt ebben az időszakban munkanélküli családtag, illetve van jelenleg is. A munkanélküliség által érintett családokban a 39 munkaképes korú felnőttből 18 volt munkanélküli az elmúlt 5 évben, és 8 fő jelenleg is az.

A felkeresett összes család aktív korú felnőtt tagjainak tehát 33 százaléka volt az elmúlt 5 évben munkanélküli és 15 százaléka jelenleg munkanélküli, 52 százalékuk aktív kereső, 15 százalékuk egyéb módon jut jövedelehez: 3 fő veszi igénybe a gyest, 2 fő főállású anya, ketten alkalmi munkásnak mondták magukat, egy pedig háztartásbelinek. A rokkantnyugdíjasok aránya az aktív korúak körében 18 százalék. A rokkantnyugdíjasok az elmúlt öt évben voltak munkanélküliek.

A családok 1998 áprilisában, illetve 1997-ben több forrásból jutottak jövedelemhez.⁸ A jelenleg munkanélküli családtagok közül hárman nem ré-

⁸ A következő jövedelemforrásra kérdeztünk rá: főállású munka; mellék- vagy másodállás; vállalkozás, termékek eladása; alkalmi munka; táppénz; munkanélküli járadék; nyugdíj; gyed, gyes, gyet; családi pótlék; segélyek együtt; egyéb forrás (használt holmi eladása, kölcsön). A kérdezettek mindegyik jövedelemforrásról egyenként nyilatkozhattak, hogy családjuknak volt-e az adott forrásból jövedelme 1998 áprilisában, illetve 1997-ben. A kérdéses egy későbbi szakaszában az egyes munkanélküli ellátásokkal és a különböző segélyfajtákkal kapcsolatban ismét megkérdeztük egyenként, hogy hallott-e már róluk, igényelte-e már valamelyiket és ha igen, milyen sikerrel, tehát megkapta-e. A válaszok összevetéséből derültek ki a segélyek értelmezésével kapcsolatos problémák, tehát az, hogy egyes segélyeket nem tartanak segélyeknek az emberek, tehát ha kapnak valamilyen szociális ellátást az önkormányzattól, azt nem tekintik minden esetben segélynek, és azt mondják, hogy ők nem kérték és nem kaptak segélyt. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a jövedelemforrásokra vonatkozó kérdésünket megelőzték a családok bevételeire, egy főre jutó jövedelmükre vonatkozó kérdéseink, tehát nem befolyásolhatta a bevallott jövedelem összegét az, hogy milyen bevételi forrásokat jelöltek meg a kérdezettek.

szesülnek munkanélküli ellátásban. Ugyanakkor azok közül, akik részesülnek, volt, aki nem említette a jövedelemforrások között ezeket az ellátásokat. Azt, hogy kapják ezt a szociális juttatást, néhányan egy másik kérdésünknel, konkrétan a munkanélküli ellátásokra, illetve a szociális támogatásokra vonatkozó kérdésünknel említették.

Családi pótlékot minden gyerekes család kap, és ezt említették is a jövedelemforrások között. Gyermekvédelmi támogatást 12 család kap, de a családok többsége ezt szintén nem említi a jövedelemforrásoknál: a 12 esetből négyben említették, hogy kapnak segélyt, egy kérdezett említette, hogy kap GYVT-t, de hozzátette, hogy „olyat, hogy segély, nem kapunk, amit kérni kell”. Hét esetben nem említették, hogy kapnak segélyt, pedig kapnak gyermekvédelmi támogatást. Ezt a szociális támogatást tehát a kérdezettek többsége nem tekinti segélynek. Ennek a valószínűsíthető magyarázata részben az lehet, hogy a polgármester a szerinte rászorulóknak külön kérelem nélkül folyósítja ezt az ellátást, ezért ezek a családok azt hiszik, hogy ez nekik automatikusan jár a gyerekek után, erre „joguk van”. Csakhogy a jogosultságukat nem hozzák összefüggésbe a jövedelmi helyzetükkel s a GYVT-t nem tekintik a rászorultságuk következtében kapott szociális támogatásnak. Hasonló a helyzet az óvodai, iskolai ebédfizetési hozzájárulásokkal és a tantersegéllyel is. Az egyes konkrét segélyekre vonatkozó kérdésnél ezekről a juttatásokról is elismerik a legtöbben, hogy kapják, ugyanakkor ezt megelőzően a jövedelemforrásoknál nem említik, hogy kapnak segélyt.

Egy-egy család összes jövedelemforrását tekintve: a munkanélküliség által érintett családokban ritka, hogy két aktív kereső is van, tehát hogy két főállású jövedelemforrásból is van bevétel. Gyakori viszont, hogy egy aktív kereső mellett vagy munkanélküli ellátásban részesül a másik felnőtt családtag, vagy a gyest, gyetet veszi igénybe, vagy rokkantnyugdíjas (többnyire a munkanélküliség után). Vannak aktív kereső nélküli családok 2–6 gyerekekkel, rendkívül alacsony jövedelemmel. Összességében a jövedelempótló támogatások, a gyerekekkel otthon maradó anyák keresetpótló juttatásai, a rokkantsági nyugdíjak, illetve a családi pótlék olyan jövedelemforrások, amelyek mellett még a megélhetéshez szükséges jövedelem töredéke sincs biztosítva a családok számára.

Az is tény, hogy az alkalmi munkát vállalók ellátásért és nagyon alacsony órabérért dolgoznak. Az sem ritka, hogy a gazda a megmaradt borával fizet a napszámért, így meglehetősen csekély az a lehetőség, hogy valaki alkalmi munkával pótolja a jövedelmét. A saját föld, illetve ház körüli kert műveléséből sem jutnak többletbevételhez ezek a családok, még ha van is művelhető kertjük vagy földjük, mivel nem termelnek eladásra, csupán saját fogyasztásra. Létfenntartásukat tehát segíti a saját kert vagy föld művelése, de pénzjövödelmük nem származik belőle. (A saját termelés értékét nem számítottuk ki, de többnyire kisebb területű kertek, földek műveléséről van szó.)

A családok tehát hiába jutnak több forrásból is jövedelemhez, az így kapott jövedelmek összességükben rendkívül alacsonyak. Ez egyrészt a béreknek (alacsony kvalifikációt igénylő, rosszul fizető munka), másrészt a gyermekek után kapott ellátásoknak a megélhetéshez szükséges jövedelemhez képesti alacsony szintjével magyarázható. Ez utóbbi felveti az ezekkel az

ellátásokkal kapcsolatos politika újragondolásának szükségességét, hiszen jelen pillanatban sem a családi támogatások nem érik el a céljukat – azaz nem járulnak hozzá a gyermekes és gyermektelen családok jövedelemdiszparitásának kiegyenlítéséhez –, sem a segélyek nem pótolják azok jövedelemhiányát, akiknek életében koruk, élethelyzetük miatt ez a hiány kialakul.

Az elmondottak alapján a családok egyértelműen szegények, nehéz helyzetűek. A szegénységüket okozó tényezők közül a foglalkoztatottsági adatok ismeretében elsősorban az úgynevezett „újszegények” jellemzőit, a munkanélküliséget, illetve a munkaerőpiacról való kikerülést kell kiemelnünk. A rokkantnyugdíjas-lét, a háztartásbeli vagy az egyéb jövedelem nélküli eltartott-lét a településen élők között határozottan jelen van mint szegénységet okozó tényező. Ugyanakkor az is tény, hogy a jelenlegi állapot kialakulásában a település felnőtt lakosságára jellemző, az előzőekben ismertetett társadalmi-demográfiai-földrajzi tényezők meghatározó szerepet játszottak. A kisközség lakóinak életkörülményei a helyi adottságok öröklött szintjének minőségi változása, illetve változtatása nélkül csak konzerválják a szegénységet.

3.c) A háztartások jövedelem- és egyéb elvárásai

A kistélepülésen lakó kérdezetteknek nem csak az objektív jövedelme nagyon alacsony, de a jövedelemelvárásaik is nagyon szerények. Azt az összeget, amely véleményük szerint háztartásukban tisztességes megélhetést tenne lehetővé, összehasonlítottuk egy KSH-felmérés hasonló adataival, és azt tapasztaltuk, hogy az általuk a tisztességes megélhetéshez szükségesnek tartott összegek annyira alacsonyak, hogy a felnőttek 58 százalékának és a gyerekek 81 százalékának csupán nagyon szűkös, a felnőttek 10 és a gyerekek 7 százalékának szűkös és csupán a felnőttek 25 és a gyerekek 10 százalékának tennének lehetővé egy átlagos szinten való megélhetést.⁹

Az alacsony jövedelmeket, ugyanakkor a gyerekek családonkénti nagy számát és a szerény jövedelemelvárásokat figyelembe véve, a szülők gyerekeik jövőjével kapcsolatos tervei irreálisnak tűnnek, megvalósulásuk több szempontból is meglehetősen kétségesnek tekinthető. A kisközségben lakó, gyerekes, szakképzetlen vagy alacsony szakképzettségű, nehéz anyagi helyzetű családok többsége azt szeretné, ha a gyerekeik felnőtt korukban szellemi foglalkozásuk lennének. Saját tapasztalatukon okulva ezek a szülők belátják, hogy a fizikai munkát jelentő szakmák iránt nincs kereslet, ezen a téren nincs munkalehetőség. Érzik, hogy a fizikai szakmák, illetve a szakképzettség hiánya hátrány, az egyszerű fizikai segédmunka nincs megfizetve, tehát taníttatni akarják a gyerekeiket. Terveik megvalósításának azonban számtalan, általuk át nem látott akadálya van. Nem rendelkeznek elegendő információval ahhoz, hogy képesek legyenek segíteni a gyerekeiknek a munkaerőpiacon

⁹ A KSH felmérése szerint a háztartások által különböző megélhetési szintekhez szükségesnek tartott összegek a következők: a nagyon szűkös megélhetéshez egy főnek egy hónapban 18 935 Ft-ra lenne szüksége, a szűkös megélhetéshez 24 083 Ft-ra, az átlagos megélhetéshez 33 750, a jó megélhetéshez 47 887, a nagyon jó megélhetéshez 73 351 Ft-ra lenne szüksége. Háztartás-statisztikai Közlemények, 1998. II. negyedév.

keresett, azaz eladható foglalkozás kiválasztásában. Nem rendelkeznek a tanítatásukhoz sem elegendő anyagi fedezettel. (A jó szakma drága, elérhetetlen számukra.) Ráadásul éppen a képzetlen szülők által aspirált középszintű szakmunkásképzés lépéshátrányban van a munkaerőpiacon: a fejlődő gazdaság igényeitől leszakadva, elavult képzéseket kínálva, a szakmunkásképzés jelenlegi rendszere újratermeli azokat a rétegeket, amelyek hasztalanul igyekeznek elhelyezkedni a munkerőpiacon, s kénytelenek munkanélkülüként kezdeni a felnőtt életüket. A szegénységből való kikerülésre ilyen körülmények között még a felnövő új generációnak sincs lehetősége. A szegénység – ha csak nem változnak a jelenlegi társadalmi, gazdasági mechanizmusok, s nem változik maga a foglalkoztatás-, és oktatáspolitikai – átörökítődik és újratermelődik ebben és a hozzá hasonló számos kisközségben.

4. Életkörülmények a létminimum alatt élők családjában egy kisközségben

Az életkörülményeket a következő szempontok alapján elemeztük: lakáshelyzet, laksűrűség, WC, fürdőszoba, melegvíz, vagyontárgyak birtoklása, a mindennapi létfenntartáshoz szükséges élelem, a ruházzkodás, a lakásfenntartás költségeinek megléte, illetve a mindennapok túlélési nehézségei, esetlegesen a rezsi, a lakáskölcsönök törlesztésében jelentkező problémák, a táplálkozás, a ruházzkodás, az egészségügyi ellátás elért szintje.

4.a) Lakáskörülmények

A kisközségben a létminimum alatt élők több mint egyharmadának a lakása a kérdezők minősítése szerint kifejezetten nyomorszintű, legalábbis felújításra szoruló, udvaruk, portájuk kifejezetten piszkos, de legalábbis elhanyagolt, rendezetlen. Sok család otthonában nincs állandó melegvíz, nincs a lakásban WC. A lakásoknak legalább a felében nincs fürdőszoba, de ahol van, ott is előfordul, hogy nincs semmilyen szennyvízelvezetés, tehát az udvarra öntik ki a piszkos vizet. A szobák száma alacsony, a laksűrűség nagy. Hagyományosan, fával, szénnel fűtenek. A vagyontárgyaikat tekintve: néhányuk rendelkezik kis értékű gépkocsival, többségük hagyományos mosógépet használ, a családoknak kevesebb mint a fele rendelkezik mélyhűtővel. Automata mosógépre néhányan ugyan vágyakozva gondolnak, „de ha nincs villany, minek? Ábrándozni mondjuk lehet” – jegyezte meg egyik kérdeztünk, akinek a hátralékja miatt kikapcsolták a villanyt a lakásában. A kerttel, mezőgazdaságilag művelt földdel rendelkezőknek sincs a munkájukat segítő mezőgazdasági gépük. (A vagyontárgyak átlagos száma 4,26; a tíz lehetséges vagyontárgy a gépkocsi, az automata mosógép, a hagyományos mosógép, a mélyhűtő, a hűtő, a színes tv, a fekete-fehér tv, a számítógép, a telefon és a nyaraló.)

Ha értékeiket pénzzé tennék, ez a családok legalább felében alig érné el az egymillió forintot, illetve még ennél is jóval kevesebbet érne. (Van olyan

család is, ahol 50 ezer forintra becsülik „vagyonuk” értékét, mondván, hogy „Amim van, az kinek kell? Szemét az egész.”)

4.b) *Fogyasztási lehetőségek*

A létminimum alatt élők esetében szándékosan nem használjuk a „fogyasztási szokások” kifejezést, mivel az ilyen családok fogyasztását a lehetőségeik határozzák meg, korlátozzák minimálisra. Dönteni legfeljebb csak abban dönthetnek, hogy mikor ne egyenek, reggelire vagy vacsorára tartogassák azt a kevés ételmet, amit sikerül beszerezniük. Az egy főre jutó havi élelmiszerkiadás 2100 és 14 500 Ft között mozgott az általunk felkeresett családokban, 1998 áprilisában. A KSH háztartás-statisztikai számításai szerint 1998 II. negyedévében az élelmiszerkiadások egy főre jutó havi összege 8965 Ft volt. Egy főre ennek az összegnek a fele jutott a kisközségben a felkeresett családok egyharmadában, és e fölötti összeg jutott a családok egynegyedében. Az élelmiszerre fordított kiadások összegei – még ha feltételezzük is adataink némi pontatlanságát – egyértelműen mutatják a kisközségben lakók súlyos szegénységét.

Ruházkodásra a családok többségében semmit sem költenek: ha sikerül venniük valamit, akkor is használtat vesznek, egyébként meg másoktól kaptak, tehát nem új holmiból ruházkodnak.

A fűtést az erdőben gyűjtött, viszonylag olcsón megvásárolható fával oldják meg legtöbbször. A lakásfenntartási kiadások egy főre jutó havi összege a KSH előzőekben is idézett számításai szerint 1998. II. negyedévében 4700 Ft, egy háztartásra számítva 12 600 Ft volt. Az általunk felkeresett családoknak több mint fele a 4700 Ft 40 százaléka alatt költött fűtésre, világításra 1998 áprilisában, amikor még a téli hónap villanyszámláját kellett fizetni, illetve még fűteni kellett, mert hideg volt.

Gyógyszerre, orvosra, azokban a családokban, ahol volt vagy van munkanélküli, átlagosan a család áprilisi bevételének 8 százalékát költötték, ahol nem volt, illetve nincs munkanélküli, viszont több az idős nyugdíjas családtag, a család havi bevételének átlagosan 13 százalékát költötték gyógyszerre, orvosra. (Volt olyan család, ahol a teljes havi jövedelem 33 százalékát emésztették fel gyógyszerre, és hiába kértek közgyógyellátást, kérésüket elutasították. Olyan családdal is találkoztunk, ahol még nem is hallottak a közgyógyellátásról, holott a havi jövedelem 25 százalékát költik gyógyszerre, orvosra.) Ugyanakkor a mindennapi életben nehézséget okozó tényezők között sokan említik, hogy bizonyos egészségügyi ellátásokat (ilyen például a fogászat) évek óta nem tudnak igénybe venni, mert nincs rá pénz.

Tartós javakra szintén nem költenek a létminimum alatt élő családok. A munkanélküliségben élő családok több mint egyharmadának romlottak a táplálkozási lehetőségei, fele részüknek pedig a ruházkodása is rosszabb lett. Hasonló arányban okoz nehézséget a gyógyszerek kiváltása, az orvos igénybevétele és az adósságok törlesztése.

Az objektív szegénység a folyó jövedelem, a lakás, a vagyon, a fogyasztás, a piacképes ismeretek, a hatalom, a társadalmi presztízs, a tőke egyéb

fontos forrásai hiányaként vagy alacsony szintjeként, vagy ezek bármilyen kombinációjaként definiálható. Az általunk felkeresett kisköztség családjainak életére ez az objektív szegénység jellemző.

5. A szubjektív szegénység

A kisköztség lakóinak helyzetükkel kapcsolatos szubjektív értékelését több szempontból vizsgáltuk a kutatás során.

5.a) Relatív szubjektív szegénység

A jövedelmi helyzet szubjektív megítélését tekintve, másokhoz viszonyítot-tan, a gazdagok–szegények között a létminimum alatt élő, a munkanélküliség által érintett családok, az 5 évvel ezelőtti helyzetüket egy 7 fokú skálán átlagosan 3,12-re, a munkanélküliséget elkerülő családok 3,8-ra, tehát valamivel jobbra értékelték.¹⁰ A jelenlegi és a 3 év múlva várható helyzetük megítélése viszont ezzel ellentétes tendenciát mutat: a munkanélküliséget már vagy most átélő, gyerekes családok a jelenlegi helyzetüket relatíve a leggazdagabbak–legszegényebbek skáláján 3,18-ra, a többiek viszont alacsonyabbra, 2,9-re értékelték, és a 3 év múlva várható helyzetüket is hasonlóan a munkanélküliséget átélő, illetve éppen átélő családok jobbra értékelték (4,0), mint a munkanélküliséget elkerülő családok (3,37). A munkanélküliséget átélő családok a helyzetükben átlagosan az 5 évvel ezelőtti és a jelenlegi között alig érzékelnek változást, míg a többiek a jelenlegi helyzetüket relatíve rosszabbnak ítélik az 5 évvel ezelőttnél.

Összehasonlítva a szubjektíven érzékelt relatív múltbeli jövedelmi helyzetet és az ezzel kapcsolatos jövőbeli várakozásokat, egyértelmű, hogy a munkanélküliséget átélő családok a jövőt átlagosan pozitívabban ítélik meg, a jelenleginél jobbat várnak, míg a többiek várakozásai szerint a jövedelmi helyzetük az elkövetkező években sem éri el az 5 évvel ezelőtti helyzetüket. Várakozásaik általában véve elmaradnak a munkanélküliséget átélő, illetve átélő családok várakozásaitól.

Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a munkanélküliséget elkerülő családokban a családtagok idősebbek, több közöttük a nyugdíjas, s feltehetően ők nem számítanak sem a nyugdíjak inflációkövető emelésére, sem az egyéb, az időseket támogató állami, szociálpolitikai intézkedésekre.

Az is tény, hogy a létminimum alatt élő családok egy része teljesen bizonytalan a jövőt illetően, azaz nem tudják megítélni, hogy 5 év múlva hogyan alakul majd a jövedelmi helyzetük, s várhatóan hol fog elhelyezkedni

¹⁰ A 7 fokú skálán a 7-es a leggazdagabbakat, az 1-es a legszegényebbeket jelölte. A családjuk helyzetét három időpontra jelölhették be a skálán: az 5 évvel ezelőtti, a jelenlegi és a 3 év múlva várható helyzetüket hasonlíthatták össze a Magyarországon élő leggazdagabbak és legszegényebbek helyzetével. Az ezen a skálán való önelhelyezést nevezzük relatív szubjektív szegénység mutatónak. A Ferge Zsuzsa által vezetett régebbi OTKA és a szintén általa vezetett nemzetközi SOCO-kutatás során is alkalmaztuk ezt az eljárást.

a családjuk a gazdagok–szegények között. A munkanélküliség által érintett, tehát a fiatalabb, gyerekes családok kevesebb mint egyharmada, a munkanélküliség által nem érintett családok több mint egyharmada (többnyire az idősebb, nyugdíjas tagú háztartások kérdezettjei) érzik bizonytalanak a jövőbeni jövedelmi helyzetük alakulását.

5.b) Mennyire elég a jövedelmük

A munkanélküliségben élő családok valamivel pozitívabban ítélik meg azt, hogy a jelenlegi jövedelmük mennyire elég.¹¹ A felkeresett családokban a felnőttek 40, a gyerekek 35 százalékának egyáltalán nem volt elegendő az előző havi jövedelem a megélhetéséhez, úgyahogy elég volt a felnőttek 18, a gyerekek 26 százalékának, közepesen volt elég a felnőttek 23 és a gyerekek 19 százalékának. Elég volt a felnőttek 14, a gyerekek 7 százalékának, teljes mértékben elegendő volt a felnőttek 5, a gyerekek 13 százalékának a havi jövedelem a megélhetéshez. Összességében mind a felnőttek, mind a gyerek több mint felének egyáltalán nem vagy alig volt elegendő a havi jövedelem a megélhetéshez.

5.c) A társadalmi helyzet szubjektív megítélése

A kérdezettek saját megítélése szerint családjuk társadalmi helyzete¹² a különböző történelmi időszakokban változó volt: a háború előtt és az ötvenes években alacsonyra értékelték a társadalmi helyzetüket (értékelésük átlaga 2,7–2,5 közötti), a nyolcvanas években a munkanélküliséget átélte, illetve átélő családok átlagosan 5-re értékelték társadalmi helyzetüket, ami szerintük nem változott a mostani évekre sem.

Bár a munkanélküliséget elkerülő, az idősebb családtagokat is összefogó családok a nyolcvanas évekre csaknem 2 fokkal magasabbra értékelték családjuk helyzetét (4,69) a háború előtti (2,64), illetve az 50-es évekhez (2,67) viszonyítva, azaz emelkedést érzekeltek családjuk társadalmi helyzetében, mostanra ismét visszaesést tapasztaltak (3,85), és bár várnak némi javulást a jövőt illetően (4,1-re értékelik a 3–5 év múlva várható társadalmi helyzetüket), ez elmarad a másik csoport várakozásaitól, vagyis pesszimistábbak, és néhányan nem is tudtak véleményt mondani a jövőt illetően családjuk társadalmi helyzetének várható alakulásáról.

A társadalmi helyzet változásával kapcsolatos vélemények, a helyzetértékelések – különösen a nyolcvanas évek szintjének a közepesnél jobbra ér-

¹¹ A kérdezettek 1-től 5-ig osztályozhatták azt, hogy az 1998. áprilisi bevételük mennyire volt elég a megélhetésükhöz. Az 5-ös azt jelenti, hogy teljes mértékben elegendő volt, az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem volt elegendő.

¹² A kérdezettek egy 7 fokú skálán helyezték el családjukat társadalmi helyzetük alapján, ahol a 7-es a legjobb, az 1-es a legrosszabb társadalmi helyzetet jelenti. A család helyzetét 5 történelmi időszakra vonatkozóan értékelték a kérdezettek: a háború előtti, az 50-es évekre, a 80-as évekre, a jelenre és a 3–5 év múlva várható időszakokra vonatkozóan.

tékelése – eltérnek a családok objektív jövelemi helyzetétől, objektív szegénységétől. Értékelésük sokkal jobb annál, mint ami az objektív adatok ismeretében reálisnak lenne mondható.

*5.d) Az egy főre jutó jövedelemeloszláshoz kapcsolódó egyenlőség–
egyenlőtlenség szubjektív megítélése*

Az 5 évvel ezelőtti társadalmi jövedelmi különbségeket a kérdezetteknek több a mint fele még elfogadhatónak tartotta, a jelenlegi jövedelemkülönbségeket azonban már túl nagyoknak tartják.

„Az utóbbi pár évben nagyon megnöttek. Itt is meglátszik. Némelyik építkezni tud, két autót fenntartanak, a másik embernek meg alig van kenyérré mindennapra. Van, akinek a szülei segítettek, meg dolgoznak mind a ketten, meg a keresetük is elég jó. (Kiknek sikerül?) Akik közel vannak a tűzhez, pl. itt a tsz-ben van, aki 19 ezret kap kézhez, van, aki 40 ezret kap. Az állattenyésztők is, van, aki 30 ezret, van, aki 50 ezret kap. Ilyeneket mondanak egyik ismerősömnek, hogy »örülj neki, hogy felvettelek, és van mit zabálni«. Az életkortól teljesen független. Az állattenyésztők között egyáltalán nincs szakképzett. Végül is olyan nagy szakmások nincsenek, egy van, aki középiskolát végzett. A képzettebbek közül sem mindegyiknek magas a fizetése.”

„Amikor munkanélküli lettem, minden hírdetésre elmentem, bármilyen munkát elvállaltam volna. Amikor mosogatni akartam menni, azt mondták, hogy maga be se fér a mosogató mögé. Amikor vonattakarító akartam lenni, azt mondták, hogy ahhoz túl intelligens vagyok. Ez volt a két véglet. *A rendszerváltás óta mi mindannyian kikészültünk. Teljesen tönkrementünk. Mindenünket elvesztettük.*”

5.e) Szegénynek tartják-e magukat¹³

A szubjektív szegénység a család helyzetének önbesorolása a kérdezettek által. Teljes mértékben szegénynek tartja családját a létminimum alatt élők egynegyede (26 százaléka), időnként szegénynek érzi családját a létminimum alatt élők fele, s egyáltalán nem tartja szegénynek a családját az egyötödük. A kérdezettek szubjektív szegénységérzete kisebb, mint amilyen az egy főre jutó jövedelmük, illetve objektív jövedelemszegénységük alapján indokolt lenne.

¹³ Azt, hogy ki tartja magát szegénynek és milyen mértékben, szubjektív szegénységnek nevezzük. Az erre vonatkozó kérdésünk során a kérdezetteknek 3 lehetőség alapján kellett családjukat besorolni: teljes mértékben szegénynek tartja, időnként, bizonyos szempontból tartja szegénynek, vagy egyáltalán nem tartja szegénynek.

6. A szegénység csapdahelyzetei

Bár az emberek számára nagyon fontos értékeket képvisel az anyagi biztonság, a családi élet, az egészségügyi ellátás, a lakhatás, a munkahely biztonsága, a gyermekek jövőjének biztonsága, a politika kiszámíthatósága, a közbiztonság, mégis gyakran kényszerülnek olyan döntéshelyzetekbe, hogy az egyik biztonság megteremtésének éppen egy másik feladása az ára.

Ismert tény, hogy a kistelepüléseken az egyszerűbb, régi építésű lakóházak ára már évtizedek óta sokkal alacsonyabb, mint a nagyobb településeken. Az ide költözőket ez nagymértékben motiválja és motiválta az elmúlt évek során. A letelepedők részben a nagyobb városok lakói közül kerülnek ki: mivel lakni kell valahol, s mivel a városi, gyakran központi fűtéses lakótelepi lakások rezsiterhei az alacsony jövedelműek számára már évek óta megfizethetetlenek, sokan kényszerűségből eladták városi lakásukat és vidékre költöztek. Vannak, akik házasságkötés utáni, első lakásukat vásárolták meg kisebb településen, mivel nagyobb összeget – amely építkezéshez, új ház építéséhez kellene – képtelenek voltak előteremteni.

Költözés előtt sokan vagy nem tájékozódtak a választott település nyújtotta lehetőségekről, vagy annak ellenére is költöztek, hogy ismerték az esetleg majd őket is érintő problémákat. A letelepedés után szinte bizonyosan egyre több nehézséggel találkoznak, és kénytelenek egyre több nehézségre megoldást találni a kistelepülésre költöző családok.

Ilyen nehézségek adódhatnak már a munkahelykeresés terén, magukon a munkahelyeken is, hiszen a vidéki településeken alacsonyabbak a fizetések. De probléma forrása lehet az is, hogy túl nagy a szakadék a segélyt igénylők száma, az igényelt segélyek összege és a kistelepülések anyagi lehetősége között. Rontja továbbá a kistelepüléseken lakók életlehetőségeit az is, hogy a rossz közlekedés miatt más településen szinte lehetetlen munkát vállalniuk, s nem elhanyagolható negatív tényező a vidéki iskolarendszer jelenlegi „szervezettsége” sem: a nehezebb anyagi körülmények között élő családok számára az iskolák körzetesítése csaknem lehetetlenné teszi az iskolaválasztást már az általános iskola szintjén is, de később az elavult szakmunkásképzési rendszerrel szembekerülve, vagy a családra megfizethetetlen terheket róvó középfokú oktatás terén, amelyről sok családnak, aspirációik ellenére, le kell mondania.

Biztonságok

A házakhoz olcsón, néhány százezerért hozzájutók nem számolnak azzal, hogy egy kisebb, néhány száz lakosú községben nincs munkalehetőség, ugyanakkor a rossz közlekedés miatt csaknem lehetetlen máshol munkát vállalni, legfeljebb azon az áron, hogy az ingázó csak a hétvégeken tud hazautazni, ezáltal a családi élet biztonsága veszélybe kerül. A kistelepüléseken lakók iskolázatlanok, szakképzetlenek, vagy ha van is szakképzettségük, az övéké éppen nem keresett szakma a munkaerőpiacon, vagyis a lakhatás lehetőségéért sokan kockáztatják, illetve elvesztik a munkalehetőségüket, így

a lakhatás biztonságának megteremtése veszélybe sodorja a munkahely biztonságát, ezáltal anyagi bizonytalansághoz vezet.

A létminimum alatt élő családokban az életkörülményeket több szempontból bizonytalannak¹⁴ érzik a megkérdezettek, azaz ezek a családok halmozottan biztonságihiányos körülmények között élnek: teljesen bizonytalannak érzik az anyagi helyzetüket, a munkahelyüket (feltéve, ha egyáltalán még van munkájuk), a gyermekek jövőjét, de a közbiztonságot és sokan a politikai helyzetet is teljesen bizonytalannak ítélik.

Az anyagi és a politikai helyzet teljes bizonytalansága uralja a kérdezettek szerint a felnőttek 27 százalékának mindennapjait, 21 százalékuk életében teljesen bizonytalan a munkahely és a közbiztonság, 18 százalékuk családjában érzik teljesen bizonytalannak a gyerekek jövőjét, 16 százalékuk életében a családi kapcsolatok, 15 százalékuk életében a lakhatás, 3 százalékuk életében az egészségügyi ellátás teljesen bizonytalan. A gyerekek esetében teljes az anyagi bizonytalanság 33 százalékuk életében, a politikai helyzet bizonytalansága 24 százalékukat érinti, a lakhatás teljes bizonytalansága 22 százalékukat, a jövőjük 17 százalékuknál teljesen bizonytalan, 15 százalékánál a családjuk aktív tagjainak a munkahelye és a közbiztonság, 9 százalékuk életében az egészségügyi ellátás teljes bizonytalansága jellemzi mindennapjaikat. (A munkahellyel kapcsolatos bizonytalanságot többek között az is magyarázza, hogy a termelőszövetkezettel kapcsolatban újra és újra felmerül a privatizáció lehetősége, amittől az emberek rettegnek, mivel félnék a privatizációt követő elbocsátásoktól.)

Meglehetősen nagy a szakadék a biztonságoknak tulajdonított fontosság és azok realitása között a kérdezettek mindennapjaiban: a felkeresett, létminimum alatt élő családok egyötödében 50 százalék vagy ennél is kisebb arányú a biztonságok jelenléte az elvárthoz képest, 51 és 60 százalék közötti a deficit, ugyanennyi család életében.

A biztonságok halmozott hiánya elsősorban azoknak a családoknak az életében jelentkezik, amelyekben volt vagy van munkanélküli, ahol egyszülős a család és egy fő több gyereket tart el, ahol nincs egyetlen aktív kereső sem, s ahol rokkantnyugdíjasok élnek. A szociálpolitikai juttatások képtelenek ellensúlyozni ezeknek a tényezőknél a negatív hatását. Egymásnak, a családnak, a barátoknak igyekeznek segíteni ezek az emberek, ők is kapnak segítséget, de ez kevés, hiszen a családoknak maguknak sincs elegendő pénzük a megélhetésükhöz: szegény a szegényért keveset tehet.

Ezek a családok megpróbálták több pénzt keresni, otthon, házilag végeztek el minden lehetséges munkát, olcsóbb árukat vásároltak, takarékoskodtak, kevesebbet fogyasztottak, de bizonyos ponton túl már nem lehet csökkenteni a fogyasztást. Nem lehet kevesebbet adni enni a gyerekeknek, hiszen így

¹⁴ A kérdezettek egy 7 fokú skálán értékelték, hogy számukra mennyire fontosak az egyes biztonságok, így az anyagi, a családi élet, az egészségügyi ellátás, a munkahelyének, gyermekei jövőjének, a politika kiszámíthatóságának a biztonsága, illetve a közbiztonság. Ezt követően azt is értékelték, hogy jelenleg, a saját életükben mennyire adottak, biztosak ezek a dolgok. A két értékelés alapján kiszámítottuk a biztonságdeficitet, azaz azt, hogy a kérdezettek mindennapjaiban a biztonságok tényleges jelenlétének szubjektív megítélése és a biztonságok elvárt fontosságának mértéke között milyen az arány, azaz a távolság.

nem lesznek egészségesek, s nem tudnak tanulni. Jövedelempótlásként tehát marad a segélykérés, ami azonban sokak számára szintén gondokat okoz.

7. A segélyezés gyakorlata az érintettek véleménye szerint a kisközségben

A segélyezési rendszer számukra túl bonyolult, kevésbé átlátható. Több segélyfajtáról még nem is hallottak a kérdezettek, ugyanakkor bizonyos szociális juttatásokat nem is tekintenek szociális juttatásnak, segélynek.

Sokan nem hallottak az aktív korú munkanélkülinek járó, rendszeres szociális segélyről, az átmeneti segélyről, a rendszeres nevelési, illetve gyermekvédelmi támogatásról, sokak számára ismeretlen a nem rendszeres gyermekvédelmi támogatás is. Kevesen hallottak még a lakhatási, a lakásfenntartási, a díjhátralék-támogatásról (holott a kérdezettek közül többnek van jelenleg is valamilyen hátraléka), és nem hallottak a köztemetésről sem.

7.a) Az önkormányzat segélyezési gyakorlata egy 230 fős kisközségben¹⁵

A kérdés egy későbbi szakaszában hat, egymást kizáró lehetőség közül kellett kiválasztania a kérdezettnek azt, amelyikkel 1997-ben, illetve 1998-ban a véleménye szerint jellemezhető a családja magatartása. (Ezek a lehetőségek a következők voltak: A) Nem kért segélyt, mert nem volt rá szüksége; B) Nem kért segélyt, pedig szüksége lett volna rá; C) Segélyt kért, de nem kapott; D) Segélyt kért, amit kért, kapott; E) Segélyt kért, volt, hogy kapott, volt hogy nem; F) Nem kellett kérnie, adták a segélyt. Kérdésünkre többen is azt mondták, hogy nem kértek segélyt 1998-ban, pedig szüksége lett volna a családnak erre. Ezzel szemben vagy az 1998. évi április havi nettó jövedelem összeszámolásánál említették és figyelembe vették a havi 2700 Ft-os gyermekvédelmi támogatást, vagy más kérdés kapcsán megemlítették, hogy kapják a GYVT-t, annak ellenére, hogy elmondásuk szerint segélyből nem volt bevétele a családnak. Az is előfordult, hogy csak a hivatalos adatokból derült ki egy-egy családról, hogy gyermekvédelmi támogatásban részesülnek, mivel a megkérdezett családtag szerint ők nem kérnek, nem kértek segélyt, mert úgysem adna az önkormányzat, illetve már kértek, és akkor sem kaptak.

Az önkormányzat segélyezési gyakorlatáról összességében elmondható, hogy azoknak, akiknek ismert a nehéz helyzetük, kérés nélkül adják a gyermekvédelmi támogatást és az egyéb támogatást, tehát az ebédhozzájárulást, a tanszersegélyt. Ugyanakkor a munkanélküliség által nem érintett, tehát a segélyezési rendszerbe még be nem lépett családok közül két családnak nem adtak, holott jövedelmi helyzetük alapján nekik is kellett volna kapniuk, ám

¹⁵ Az önkormányzat segélyezési adatait, illetve a helyi társadalom vezető személyiségeivel készített interjúk információit külön tanulmányokban elemzik a kutatást végző team tagjai.

ők nem kértek, hivatalból pedig senki nem tájékoztatta a családokat erről az ellátásról, tehát a gyerekvédelem gyakorlatilag nem működött. A nem rendszeres gyermekvédelmi támogatás ismeretlen a településen, vagyis az önkormányzat ilyen címen nem ad segítséget a családoknak.

Az önkormányzat sem átmeneti segítyt, sem közgyógyellátást nem ad minden rászorulóknak, s nem ad az aktív korú munkanélkülieknek rendszeres szociális segítyt, lakhatási, lakásfenntartási támogatást, szociális étkeztetést, házi gondozást, ápolási díjat sem. Bizonyos segítyfajtákat tehát nem adnak, pedig a kérdezetek említenek olyan eseteket, amikor a jövedelem alapján, de méltányosságból mindenképpen kellett volna kapniuk szociális támogatást.

7.b) A segítykéréstől elzárkózó, a segítykérést elutasító magatartás indokai

A segítyre szorulóknak sok esetben nem élnek a segítykérés lehetőségével, félnek a megszégyenítő elutasítástól, amelyben régebben már részesültek. Nem kért segítyt, pedig szüksége lett volna rá, a munkanélküliségben érintett családok több mint fele 1997-ben, és majdnem fele 1998-ban.

A segítyezéssel kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A kérdezetek közül többen hivatkoztak arra, hogy nem kérnek segítyt, mert akkor a jobb módúak lenézik őket, vagy mert egyszerűen ők szégyellnek kérni, vagy már előfordult, hogy kértek, de elutasították őket, szerintük indokolatlanul, megalázóan. Ugyanakkor több kérdezett is utalt rá, hogy nincs az önkormányzatnak pénze, ezért nem adnak segítyt azoknak, akik kérnek.

Vannak azonban olyanok is, akik úgy vélik, hogy a törvényi előírások ellenére nem kapják, kapták meg azokat az ellátásokat, amelyekre szociális helyzetük alapján rászorulnának, ugyanakkor nincs lehetőségük arra, hogy jogorvoslatot kérjenek valahonnan. Kiszolgáltatottnak érzik magukat az emberek, úgy érzik, a helyi polgármester rokonszenvétől, szimpátiájától, szubjektív véleményétől függ a sorsuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a helyzet valóban olyan, amilyennek az emberek érzékelik, mivel hiányzik a párbeszéd a lakosok és a falu vezetése között.

Sokan érzik úgy, hogy nem is kapnak megfelelő tájékoztatást, ezért nem ismervén a lehetőségeiket, nem élhetnek a jogaikkal.

7.c) Az információhiány következményei

A támogatásban részesülő családok elégedetlenek a település vezetőivel, mivel úgy gondolják, nem kapják meg azokat az ellátásokat, juttatásokat, amelyekre rászorultságuknál fogva jogosultak lennének.

Nem ismerik a település pénzügyi helyzetét, ezért nagyobbak az elvárásaik, mint amelyeknek a kielégítését a település anyagi lehetőségei lehetővé tennék.

Nem ismerik ugyanakkor a szociális ellátások teljes skáláját, az egyes juttatások igénybevételeének feltételeit, ennél fogva nem igénylik az őket meg-

illető támogatásokat, vagy épp ellenkezőleg, olyat igényelnek, amire nem jogosultak.

A jogosultsági alap nélküli, elutasított segélykérelmek miatt az a vélemény alakult ki az állampolgároknál, hogy nem érdemes segínyt kérni, mert úgysem kapnak, illetve hogy a segélykérelmek elbírálása nem objektív, hanem egyéni szimpátián alapul, durvább megfogalmazásban „pofára megy”. Az ilyen vélemények miatt viszont még a legtisztességesebben működő önkormányzatokkal szemben is elégedetlenség alakul ki, s ennek következtében az emberek változást igényelnének a helyi vezetésben.

Sokak részéről vádként fogalmazódik meg, hogy segélyezés helyett vállalkozásba kezd az önkormányzat (itt nem számít, hogy ezzel munkahelyet teremtené), illetve úgy vélik, hogy a lakosok érdekeit figyelmen kívül hagyják. A bizalmatlanság mögött ez a feltevés húzódik meg, miszerint a település vezetése a saját hasznára fordítja a segélyekre fordítható pénzt.

Ugyanakkor több alkalommal említenek a kérdezettek olyan eseteket, amikor járt volna nekik valamilyen szociális ellátás és nem kapták meg, vagy csak külső segítő hatására kaptak meg olyan juttatásokat, amelyekre jogosultak lettek volna.¹⁶

8. Van-e kiút a létminimum alatt élők számára egy kisközség létfeltételei között?

Adataink szerint a halmozottan hátrányos helyzetből, illetve az objektív, regionális helyzetből eredő gondokat ezek az emberek saját erőből képtelenek megoldani. Hiányzik az igényeket kielégíteni tudó, a munkahelyteremtéshez szükséges forrás is (állami, magán egyaránt), és hiányzik a szociális szakember segítsége is ezeken a településeken, holott a több éve munkanélküli embernek vagy a beteg gyereket/gyerekeket nevelő, képzetlen szülőnek mentálhigiénés szakember segítsége nélkül nincs sok esélye a túléléshez, különösképpen a munkaerő-piacra való visszakerüléshez, vagy akár ahhoz, hogy a beteg gyereket hozzásegítse az önállóság, a társadalmi beilleszkedés eléréséhez.

A kérdezettek megjegyzései. Példák az elemzés alapjául szolgáló kérdőívekből:

1.7. A segélyezés gyakorlata a szociálisan hátrányos helyzetű kisközségben az érintettek véleménye szerint

A segélyre szorulóknak sok esetben nem is élnek a segélykérés lehetőségével, félnek a megszégyenítő elutasítástól, amelyben már régebben részesültek.

Nem kért segínyt, pedig szüksége lett volna rá, a munkanélküliséget megelőző családok több mint fele 1997-ben és majdnem fele 1998-ban. A segély-

¹⁶ Az elemzés végén közlünk részleteket a kérdőívekből készített kigyűjtésekből, amelyek példázák a segélyezéssel kapcsolatosan említett anomáliákat, az állampolgárok által megfogalmazott bizalmatlanságot, s az élethelyzetük kilátástalanságát.

kéréstől való elzárkózásukat van, aki indokolta, van, aki nem. Néhány az indokok közül:

- Úgysem kapnánk.
- (Miért nem kért segílyt?) Mert hiába kértem volna, úgysem kaptam volna. Most is bementem, hogy kérjek, a gyerekek után, tudja, van ez a 2700 Ft, de elutasítottak, mert nincs pénz. (És miért nincs pénz, mit mondtak?) A mi fajtánknak nem jár! (Ez alatt mit kell érteni?) Mi dolgozunk, és vannak olyanok, cigányok, akik dolgozhatnak, de inkább elmennek segílyért.
- Nem tudtam, hogy lehet kérni, én meg szégyelltem bemenni. Vannak, akik nem szégyellik, olyanok is vannak, akik veszekednek.
- Nem kért. Egyszer már elutasítottak. Nagyon megalázó volt.
- Nem szégyenitem meg vele magam, azóta, amióta elutasított a ... bácsi.
- 1997-ben úgy gondoltam, úgyse adnak, mindig elutasítanak, nincs pénze az önkormányzatnak. Régebben volt, hogy kommunális adó befizetésére kértem kedvezményt, illetve, hogy engedjék el, de azt mondták, jó állagú a házam, és nem engedték el. Pedig a házamból nem tudok jóllakni. Több mint egy év után küldték ki a választ.
- Nem intézték el, azt mondták, intézzék el saját maguk.
- Szégyen. Akkor lenézik az embert azok, akik jobbmódúak. Azért teszik ezt, mert azt hiszik, hogy előnyben vannak, birtokolni akarnak mindent. Beszédmódjukkal is úgy viselkednek, ők a cigányok.
- Hiába kérek, úgysem ad.
- Szégyelltem kérni, mert megszólnak. A polgármester is azt mondta, hogy oszd be inkább. Sok nő van itt, akiknek nem adnak egy fityinget sem, ők bezzeg kapják (?), de elisszák. Bukdácsol az árokban hazafelé, meg leforrázza a gyereket.
- Mert nem mertem elmenni, mert úgyis elutasítanak, hiába mentem volna be. Már ismerem a polgármestert. (Mit kell ezen érteni, hogy ismeri a polgármestert?) Azt, hogy mi dolgozunk, mi élünk meg abból, ami van, kell azoknak a pénz, akiknek nincs munkájuk.
- Nem kértünk, mert nem is kaptunk volna, itt nem szokás segílyt osztogatni, senki sem kapott, akiről tudnánk. Volt, hogy próbálkoztunk, de elutasítottak.
- Lett volna mindig szükségem rá, de a végén már azért nem mentem, mert úgyis elutasítanak. (Ilyenkor ki nem adott segílyt?) Hát a polgármester. Meg kell érteni, hogy a ... nem ad. Sehonnan nem kapok segílyt, mert a polgármester elutasít. (Nem szokták megszólni az embert, ha segílyt kér?) De, szokták. Főleg a polgármester, meg mellette azt mondják, hogy nem jár. És nem én vagyok az egyetlen ezen a településen, aki nem kap! Van, akinek kiadja a pénzt, oszt ott fekszik az árokban. Nem érdekli őt (mármint a polgármestert), csak nevet, meg mosolyog.
- Itt a faluban nem tudják, milyen segílyek vannak.
- Elutasítottak bennünket. Nincs rá kerete az önkormányzatnak.
- ... bácsi idején elutasították és inkább a szomszédból kért azóta. Az alkoholisták kapnak. Pofára megy.

Az elutasított segélykérelmek elutasításának indokai, körülményei.

A közgyógyellátással kapcsolatban:

– Itt nem adnak. A szüleim nyugdíjasok, apunak a gyógyszere nagyon drága, de nem kaptunk, pedig az öcsém eltartott.

– Nagyon nehezen kaptam meg, de nem innen, hanem ...-ról, a kórházból. (Itt elutasították?) Igen. Elmentem ...-ra, a kórházba és elmondtam az orvosnak, ő telefonált le ide, mire hazajöttem, itt mondta az orvos, hogy megkaptam. (Itt mivel utasították el?) Azt mondták, hogy nem kaphatom meg, mert nem jár. (Mondták, hogy kinek jár?) Nem mondták. (Nem is kérdezte meg?) Nem, mert nem lehet a polgármesterrel beszélgetni, hanem a plafonon van, aztán üvölt az emberrel.

Pedig a segélyek nélkül kilátástalan a helyzet:

– Megdöglünk éhen, ha nem segítik az embert semmivel. A fiam már azon is gondolkodott, hogy megmérgezz engem és aztán megöli magát. Nem néznek semmit, hiába dolgozom a tsz-ben. (Kinek kellene segíteni?) Csak a tsz-nek, meg a polgármesternek. Még az előző tanácselnök idejében sokkal jobban mentek a dolgok, most hogy ezek vannak, nincs semmi.

Sokan érzik úgy, hogy nem is kapnak megfelelő tájékoztatást, ezért nem ismervén a lehetőségeiket, nem élhetnek jogaikkal.

– Annyira titokban tartják, hogy mi lenne az ember joga, hogy nem tudunk róla. Annyira hülyének néz, hogy az egyszerűen fantasztikus. (Máshoz tudnak menni a faluban felvilágosításért?) Fordulnánk, de mindenki hallgat, mint a ... (Kihez tudnak fordulni ilyen esetekben?) Igazság szerint a polgármesterhez kellene, a polgármesteren kívül itt a faluban nincs senki, aki tudna segíteni. (A falun kívül fordultak ilyen ügyekben valahová?) Nem, nincs. (Máshová nem tud, vagy nem akar fordulni?) Nem tudok hova. Ha bemennék ...-ra, ott a ... az ugyanolyan, mint a polgármester. Máshová meg nem lehet. Menjek a minisztériumba? (Volt már úgy, hogy a faluból valaki átment a szomszéd településre tanácsot kérni?) Volt, nem is egy! Mind úgy jött vissza, hogy elutasították, mert ott van a ... Először is a polgármesternek az lett volna a dolga, hogy ilyeneken segítsen, mint mi, nem pedig a játszótérrel meg emléktáblákat csinálni. Arra van pénz, mi meg dögöljünk meg?!

A segélyezés módjáról nagyon megoszlanak a vélemények, vannak, akik egyértelműen elutasítják a természetben adott támogatást és elsősorban pénzben kérnék a segítyt:

– Olyan hülyeségnek tartom, hogy ruhát adnak, lenéző érzés, hogy élelmiszert vagy ruhát kapok, megalázó.

– Ruhára már nincs szükség, ha az önkormányzat ad, mit érünk vele? Pénzért bármit vehetünk, amire szükségünk van.

Vannak, akik fenntartásokkal kezelik a természetben adott segítyt, megálázónak érzik, de bizonyos esetekben – főként mások esetében – indokoltnak tartják.

– Ruhaneműre, lisztre, cukorra is szüksége van az embernek, a pénz meg kell kenyérre, tejre.

– Azért, mert olyasmire költik a pénzt, ami luxusnak számít, nem feltétlenül ital, hanem kóla, dobozos baracklé stb.

– Van, aki be tudja osztani a pénzt, arra fordítja, amire kell, van, aki másra, italtra, cigarettára.

– Mert van, aki megkapja a pénzt és tudja, hova kell menni, de van, aki megkapja és már meg sincs.

– Azért gondoltam, ha pénzben is kapnék, legalább rendbe tudnám hozatni a házat, meg a villanyt vissza tudjam kapcsoltatni. Aztán meg ne kelljen mindig abban járni, ami másnak már nem kell. Volt már olyan, hogy rám mutatott, hogy ugye jó a ruha. Ugye ez pofátlanság.

– Attól függ, ki kapja. Pl. nagy család – pénzt kap – italtra költené, nem a gyerekre. Itt amúgy sem arra költik, amire kellene, amikor van pénz. Megkapják a fizetést, és két nap alatt elköltik.

– Ruha az csak van, abból még nem iskoláztatja a gyereket az ember. Élelmiszereket lenne jobb, mert van, aki elissza.

– Aki olyan életet él, hogy káros szenvedélynek hódol, annak természetben kell adni. Nézzék meg, hogy kinek mire van szüksége. De aki be tudja osztani, azt ne alázzák meg, én már le sem megyek kérni, olyan megalázó, és azok az asszonyok. Már szégyellem, hogy nő vagyok.

– Nekem mindegy volna, csak adnák. (A rokonság kap csak segílyt az önkormányzattól.) Mert van, aki el is issza, nem arra a célra fordítja, hogy a gyerekeinek ruhára költse, hanem alkoholra. De nekem pénzben is adnák, de sokan elisszák és a gyerekek szempontjából jobb lenne, ha természetben kapnák.

– Pénzt ugye adnak itt erre a parasztok.

– Nekünk jó lenne, ha természetben adnák.

– Mert mennek a boltba, aztán el is isszák, itt hiába adják a sok pénzt, elissza, ha valamit akar venni, azt vehesse meg, de inkább ne pénzt kapjon.

HIVATKOZÁSOK

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt (1994): Szegénység a kilencvenes évek elején. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1994. Budapest, TÁRKI. (74–106. oldal)

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt (1995): Szegénység. In: Sík Endre, Tóth István György (szerk.): Társadalmi Páternoszter 1992–1995. Magyar Háztartás Panel, Műhelytanulmány 7. Budapest, BKE Szociológia Tanszék – TÁRKI – KSH.

Andorka Rudolf, Spéder Zsolt (1996): A szegénység Magyarországon 1992–1995. Esély, 1996, 4. 25–52. old.

Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1996. TÁRKI–Századvég, Budapest, 414–443. old.

Ferge Zsuzsa (1998): Szociális törvénykezés a rendszerváltás óta. Esély, 1998, 3. 3–23. old.

A fiatalok munkaerő-piaci helyzete (1998): Időszaki tájékoztató. (A munkaerőfelméréshez kapcsolódó 1997. IV. negyedévi ifjúsági felvétel alapján. KSH, Budapest.)

Förster, Michael F., Szívós Péter, Tóth István György (1998): A jóléti támogatások és a szegénység: Magyarország és a többi visegrádi ország tapasztalatai. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1998. TÁRKI, Budapest. 279–297. old.

- Háztartás-statisztikai Közlemények, 10. 1998. II. negyedév, KSH, Budapest.
- Információs Évkönyv I. kötet (1998): A természetben nyújtott támogatásokról, 1997. Szociálpolitikai Fejlesztési Központ, Budapest.
- Létminimum, 1997. Időszaki Tájékoztató, KSH. 1998.
- Magyarország Megyei Kézikönyvei 16. Tolna Megye. (1998) Budapest, CEBA, 569. old.
- Monostori Judit (1998): „Kinek kiszámítható a segélyezés?” Esély, 1998,1. 74–106. old.
- Spéder Zsolt (1996): Ikertestvérek – A szegénység arcai a mai Magyarországon. In: Századvég, 1996. Ősz. 29–41. old.
- Statisztikai Havi Közlemények, 1998/8.